

'op de kansel eenvoudig verlamd door een vrees die niet uit God was.'¹

Trouwens, ook de voormannen van het kerkelijk verzet en anderen die er uit volle overtuiging aan deelnamen, waren niet vrij van het besef dat zij op de kansel zelden *precies* en *onverhuld* zeiden waar het op stond. 'Als dienaren des Woords (zijn) wij', schreef Delleman (gereformeerd) 'eer te weinig dan te veel ingegaan op de concrete vragen, . . . (hebben) wij in de dienst des Woords eer te weinig getuigd dan te veel gewaagd.'² Scherper nog Buskes (hervormd):

'Wij zijn ver en ver beneden de maat gebleven . . . Op beslissende momenten schoot de kerk tekort of sprak zij te aarzelend. De zorg voor de voortzetting van het kerkelijk leven won het vaak van de profetische roeping. Ds. Gravemeyer zei eens op een vergadering van het Interkerkelijk Overleg: 'Indien wij zeggen en doen wat wij moeten zeggen en doen, is dit onze laatste vergadering', en van dr. Banning is het woord: 'Als de kerk voor honderd procent de geloofsgehoorzaamheid had betracht, dan zou er geen dominé of pastoor het leven hebben afgebracht.'³

Aan deze in haar zuiverheid zo treffende getuigenissen moet men de conclusie verbinden dat het beleid van de nationaal-socialistische machthebbers wel degelijk speurbaar geweest is in doen en laten van de kerk. Kerk was zij in een onderdrukt land en aan die druk kon ook zij zich niet ten volle ontworstelen. Maar dat maakt het feit niet ongedaan dat zij, met overwinning van de menselijke angst, de leer en de praktijken van de bezetter veelvuldig en duidelijk *publiekelijk* verworpen en bestreden heeft.

Hervormden / Gereformeerden

Dat geestelijk verzet heeft tijd gevegd; het is geleidelijk gegroeid en voor wij nu die groei gaan beschrijven voorzover hij zich in het Convent der Kerken (later: het Interkerkelijk Overleg) voorgedaan heeft, dunkt het ons zinvol, aandacht te besteden aan enkele ontwikkelingen binnen de twee protestantse kerkgenootschappen die tezamen veruit het grootste deel van de Nederlandse protestanten omvatten: de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken.⁴

¹ A.v., p. 186. ² Delleman: *Opdat wij niet vergeten*, p. 205. ³ J. J. Buskes: *Waar stond de kerk?*, p. 92-93. ⁴ Blijkens de volkstelling van 1930 was 34.4% van de bevolking Nederlands Hervormd, 8% behoorde tot de Gereformeerde Kerken. De overige protestantse kerken telden tezamen 2.9% der bevolking.